

Thomas Robert Malthus. *Over bevolking*. Vertaald door Dick Brummel en Stieneke Kamp. Uitgeverij NVSH

Fred Pearce. *Volksbeving. Van babyboom tot bevolkingscrash*. Vertaald door Jos den Bekker. Uitgeverij Jan van Arkel

Eigenlijk bestaat er in de wereld maar één fundamenteel probleem: de bevolkingsgroei, met overbevolking als resultaat. Als er niet zoveel mensen op de aarde leefden, was er geen milieuvervuiling, geen gat in de ozonlaag, geen klimaatverandering. Niemand hoefde in de file te staan en wie dat wilde kon moeiteloos in bos en veld de stilte opzoeken, zonder het geraas van een snelweg op de achtergrond. Eén oorzaak, één probleem – het lijkt overzichtelijk, maar stemt wantrouwig. Zijn grote problemen niet altijd ingewikkelder als je ze van nabij bekijkt? Toch lijkt moeilijk te ontkennen dat de groei van de wereldbevolking (zeven miljard binnenkort) een cruciale rol speelt bij alles waar we ons mondiaal druk om maken. Maar welke rol precies?

Dat de bevolkingsgroei een probleem kon zijn, werd voor het eerst onder de aandacht gebracht door de Britse dominee Thomas Robert Malthus (1766-1834) in zijn in 1798 anoniem gepubliceerde *Essay on the principle of population*, onlangs in het Nederlands vertaald onder de titel *Over bevolking*. Vandaar dat telkens wanneer er gesproken wordt van overbevolking, de schim van Malthus herleeft, gewoonlijk in de vorm van een door doemdenkers voorspelde 'malthusiaanse catastrofe'.

Nu hoefde Malthus zich in zijn tijd nog niet om milieu of klimaat te bekommeren. Wat hem dwars zat was het grenzeloze optimisme van radicale tijdgenoten als Condorcet en Godwin, die een oneindige Vooruitgang in het vooruitzicht stelden en een vrijwel onbegrensde verlenging van de levensduur. Malthus, die over deze zaken debatteerde met zijn al even progressieve vader, vond dat Condorcet en Godwin illusies najoegen: ze hielden onvoldoende rekening met wat hij in zijn essay 'het bevolkingsprincipe' noemt.

Kort samengevat komt het erop neer dat volgens Malthus de bevolking altijd veel sneller groeide dan de bestaansmiddelen konden toenemen. Hij meende de discrepantie zelfs wiskundig te kunnen uitdrukken: de bevolking groeide exponentieel volgens een meetkundige reeks en kon zich elke 25 jaar verdubbelen, de bestaansmiddelen namen lineair toe volgens een rekenkundige reeks en konden dat tempo onmogelijk bijbenen. Met als gevolg dat er al heel gauw veel meer mensen zouden zijn dan middelen om die mensen in leven te houden. Als de bevolkingsgroei onbelemmerd voort kon gaan, was een humanitaire ramp onvermijdelijk.

Hetzelfde gebeurt als overbevolking de natuurlijke hulpbronnen uitput. Maar toch was dat niet helemaal wat Malthus bedoelde. Hij had zijn 'principe' niet bedacht om de onheilsprofeet uit te hangen en hij geloofde evenmin in de eindigheid van de aardse hulpbronnen. Zijn theorie beoogde niet eens een profetie te zijn: het bevolkingsprincipe was volgens hem *altijd* werkzaam, als hét middel waarmee de natuur het evenwicht tussen bevolking en bestaansmiddelen placht te bewaren. Want Malthus meende zeker te weten dat de bevolkingsgroei vrijwel nooit

een onbelemmerde voortgang kende.

Altijd waren er `checks', die de groei afremden. In de eerste editie van zijn *Essay* onderscheidt Malthus er twee: *preventive checks* en *positive* (vrij vertaald als: repressief) *checks*. Aangezien mensen, anders dan dieren en planten, rationele wezens waren, konden zij dingen voorzien en hun maatregelen treffen. Zo ook hier: wie wist dat hij geen gezin kon onderhouden, was vaak zo verstandig om een huwelijk uit te stellen of er voorgoed van af te zien. Wie niet zo verstandig was kreeg te maken met de *positive checks*, dat wil zeggen: de kinderen die hij had verwekt, zouden honger lijden, ziek worden en niet zelden sterven. In beide gevallen ging dat ten koste van de bevolkingsgroei. En daarnaast waren er ook altijd nog oorlogen, natuurrampen en hongersnoden om in geval van overbevolking de balans te herstellen.

Dat zijn verhaal `niet geheel vrolijk van aard' was, besepte Malthus ook wel; hij geeft het toe in het voorwoord bij zijn *Essay*. De beide remmen op de bevolkingsgroei leidden slechts tot *misery* en *vice*, ellende en ondeugd. Het was `ellendig' niet te kunnen trouwen, net zoals het ellendig was je kinderen te zien verhongeren. De `ondeugd' zat meer in alles wat iemand uitspookte om geen kinderen te krijgen, als het hem niet lukte zijn lusten te bedwingen. Helaas blijft de preutse dominee (die zelf drie kinderen kreeg) op dit punt tergend abstract, maar waarschijnlijk moeten we denken aan zaken als prostitutie, onanie, homoseksualiteit en abortus. In de tweede editie van het *Essay* (1803) komt Malthus erop terug en introduceert hij nog een derde *check* die minder hard en bitter zou uitvallen, namelijk *moral restraint*. Waarmee hij bedoelde: `het afzien van trouwen dat niet wordt gevolgd door ongeoorloofde bevrediging'. Zo wist de vrijwillig vrouw- en kinderloze in elk geval zijn ziel te redden.

Malthus' *Essay* lokte van meet af aan tegenspraak uit, vooral omdat hij niet verbloemde dat ellende en ondeugd vooral de onderste lagen van de bevolking zouden treffen. De armen werden het kind van de rekening. Zij waren het talrijkst en het minst geneigd naar hun verstand te luisteren, en dat moesten ze betalen met harde arbeid, lage lonen, honger, ziekte en dood. En de armenwetten dan, in Engeland van oudsher bedoeld om de nood van de bevolking te verlichten? Daar was Malthus geen voorstander van, want die wetten vergrootten het probleem alleen maar: arme arbeiders die steun kregen, zouden van de weeromstuit meer nageslacht produceren, zodat Malthus snedig kon schrijven `dat deze wetten tot op zekere hoogte zelf de armen creëren die zij onderhouden'. Armoede in afhankelijkheid moest trouwens als `een schande' worden beschouwd, vond hij, een onacceptabele aantasting van de vrijheid, die ook al te lijden had onder de `tirannieke' regelgeving waarmee de praktische uitvoering van de armenwetten gepaard ging.

Malthus' theorie was niet alleen een reactie op de Franse Revolutie en het daarmee verbonden optimisme van Condorcet en Godwin, maar ook op de industriële revolutie. Over de nieuwe industriesteden liet hij zich opvallend negatief uit. Met hun `ongezonde' woningen en al even ongezonde fabrieken vormden zij eveneens een rem op de bevolkingsgroei. Malthus noemde ze in één adem met

‘epidemieën en oorlog’ – allemaal verschijningsvormen van het kwaad in de wereld. Aan dat kwaad viel niets te doen, was zijn sombere overtuiging, maar misschien kon het wel een zinvolle plaats krijgen in het grote geheel.

Malthus zag de wereld en het menselijk leven ‘als een machtig door God in werking gesteld proces [...] voor het creëren en vormen van geest’. Het ging erom ‘het stof der aarde te veredelen tot ziel’. Ook het kwaad droeg daaraan bij, want niets stimuleerde de geest méér tot inventiviteit dan nood en ellende. ‘Het kwade is nodig om inspanning te genereren’, schrijft Malthus, ‘en inspanning lijkt nodig voor het creëren van geest’. In laatste instantie blijkt zijn bevolkingsprincipe onderdeel te zijn van een *theodicee*, een rechtvaardiging van Gods almacht en goedheid in relatie met het kwaad in de wereld. Hoe beroerd het leven soms ook uitpakte, het was wel het beste wat God had kunnen bedenken.

Hoewel Malthus met zijn wiskundige reeksen en zijn ‘principe’ dat als een natuurwet de bevolking regeerde onmiskenbaar beïnvloed was door de moderne natuurwetenschap, ontbrak bij hem het vertrouwen in wetenschap en techniek als bron van een mogelijke oplossing voor het bevolkingsprobleem. Op dit punt bleek een progressieveling als Condorcet minder utopistisch dan Malthus dacht. Want juist aan wetenschap en techniek, evenals aan industrie en handel, is het te danken dat de wereldbevolking sinds Malthus’ tijd zo enorm heeft kunnen groeien. Honger en ellende zijn weliswaar niet verdwenen (om over de ondeugd nu maar te zwijgen), maar de groei is van een omvang die Malthus in zijn stoutste dromen niet heeft kunnen voorzien. En dat komt vooral door de technische verbetering van de landbouwmethoden, de import van voedsel in ruil voor industrieproducten, en niet te vergeten de ongekende vooruitgang in medische kennis en zorg waardoor de mens tegenwoordig veel langer leeft dan in het verleden.

Exit Malthus, zou je zeggen, maar zo gemakkelijk raken we hem niet kwijt. Via de achterdeur komt zijn schim weer binnen, zodra we de ecologische gevolgen van de industriële beschaving in ogenschouw nemen. De vraag is alleen in hoeverre de bevolkingsgroei, zelfs in de vorm van overbevolking, hier nog kan worden aangewezen als de hoofdschuldige.

De Britse wetenschapsjournalist Fred Pearce, die in zijn boek *Peoplequake* (nu vertaald als *Volksbeving*) de gigantische bevolkingsgroei en de daardoor uitgelokte bevolkingspolitiek van de afgelopen twee eeuwen bespreekt, schrijft dat de oorzaak van de huidige ecologische problemen niet zozeer de overbevolking is als wel de consumptie. En consumptie staat in principe los van bevolkingsgroei. Anders zou het hoogste consumptiepeil nu niet in de rijke westerse landen te vinden zijn, waar de bevolkingsgroei veel lager is dan in de arme landen. Aan de andere kant zijn de verhoudingen tussen rijk en arm aan het verschuiven. Landen als India en China, die in de vorige eeuw nog aan de grond zaten, zijn een economische opmars begonnen die voorlopig zijn eindpunt niet heeft bereikt. Als alle Indiërs en Chinezen eenzelfde consumptieniveau zouden verlangen (en waarom zouden ze dat niet doen?) als nu de gemiddelde Amerikaan of Europeaan bezit, dan ligt volgens Pearce enkel ‘rampspoed’ in het verschiet. Maar daar staat hij liever niet al te zeer bij stil, als optimist geeft hij de voorkeur aan een hoopvoller perspectief.

In zijn vlot geschreven, informatieve boek stelt Pearce zich op als een anti-Malthus. Bij alles wat er mis gaat, heeft hij altijd ook 'goed nieuws' te melden. Het belangrijkste goede nieuws blijkt te zijn dat de bevolkingsgroei, de 'volksbeving' uit de titel van zijn boek, alweer op zijn retour is. De gemiddelde vruchtbaarheid neemt wereldwijd af in plaats van toe, en dat komt door de vrouwen, die volgens Pearce steeds meer het heft in handen nemen en er geen zin meer in hebben als willoze broedmachines door het leven te gaan. Lange tijd dacht men dat gezinsplanning het gevolg was van welvaart, maar Pearce (die zijn relaas verlevendigt met allerlei individuele casestudies) ziet nu ook steeds meer vrouwen in de arme Derde Wereld zelf hun kindertal bepalen. Alleen enkele 'patriarchale' uithoeken, als Afghanistan en sommige Afrikaanse landen, doen niet mee. Elders is het patriarchaat overbodig geworden.

Waarom? Pearce is op dit punt niet helemaal duidelijk. Hij legt sterk de nadruk op de vrije wil van de vrouwen, en die wordt nu eens voorgesteld als een spontaan verschijnsel, dan weer als een gevolg van de Groene Revolutie (waardoor de landbouw minder arbeiders nodig heeft), de verbeterde gezondheidszorg (waardoor meer zuigelingen overleven en vrouwen niet meer zo vaak zwanger hoeven te worden), de moderne anticonceptiemiddelen en het feminisme. Het beste is waarschijnlijk deze mondiaal teruglopende vruchtbaarheid, naast McDonalds, mensenrechten en internet, als onderdeel van de globalisering te beschouwen.

Het gevolg is in elk geval dat, als Pearce gelijk heeft, de bevolkingsgroei niet langer het grootste probleem kan zijn, want die groei neemt af. Voor de toekomst voorziet Pearce zelfs – voor het eerst sinds de Zwarte Dood in de middeleeuwen – een daling van de wereldbevolking. De vergrijzing die daarvan het gevolg zal zijn, te beginnen in Europa, jaagt hem geen angst aan, integendeel. De 'opkomst der gerimpelden' belooft een kalmer, meer bezonnen en bezadigd regime. De bejaarden zijn 'een nieuwe hulpbron die moet worden aangeboord', schrijft Pearce die ook de immigratie uit de arme landen, nodig om het slinkende arbeidsleger in de westerse wereld aan te vullen, enkel als een zegen kan zien. Of zoveel optimisme toereikend is om ook het probleem van de almaar toenemende mondiale consumptie te bezweren, is uiteraard minder evident.

Pearce heeft zijn hoop gevestigd op de nieuwe 'groene' technologie. Voor de weifelmoedigen is er altijd nog Malthus en diens troostrijke verzekering dat het kwaad niet in de wereld is 'om wanhoop te brengen, maar om activiteit te stimuleren'.

(NRC Handelsblad, 30-7-2010)